

<https://doi.org/10.15407/etet2026.01.035>

УДК: 339.924:342.1

JEL: F52, H56, O11

Олег Яременко

ЕКОНОМІЧНИЙ СУВЕРЕНІТЕТ ЯК ІНСТИТУЦІЙНА ОПОРА СТРУКТУРОУТВОРЕННЯ У ВОЄННО-ПОВОЄННІЙ ЕКОНОМІЦІ УКРАЇНИ

Економічний суверенітет розглянуто як ціннісно-інституційно детермінований спосіб функціонування національної соціально-економічної системи у невизначеному та потенційно небезпечному середовищі глобальних зсувів та конфліктів. Показано небезпеку зведення суверенної національної держави до рядової агентивної інституції, поруч з інститутами громадянського суспільства, транс-національними соціальними рухами та міжнародними інститутами. Доведено доцільність врахування соціального інформаційного змісту національної ідентичності та національних інтересів як елементу накопиченого соціального багатства. Охарактеризовано національну соціально-економічну ідентичність держави як згорнуту інформацію, що відображає основні реакції, конфлікти, способи виживання людей у минулі епохи, використання якої одночасно і поширює, і обмежує простір альтернатив суспільного вибору. Запропоновано шляхи використання національних інтересів та національної ідентичності як ресурсу стійкого глобального зростання. Обґрунтовано напрями вдосконалення композитного індексу глобального економічного суверенітету з врахуванням суперечливих реалій євроінтеграції.

Ключові слова: економічний суверенітет, глобалізація, ідентичність, інституційна опора, повоєнний розвиток, невизначеність, суверенні ризики, протекціонізм.

Яременко Олег Леонідович (v.o.yaremenko@gmail.com) д-р екон. наук, проф.; завідувач сектору інституційної економіки відділу економічної теорії Державної установи "Інститут економіки та прогнозування Національної академії наук України". ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7227-8106>

Цитування:

Яременко, О. Л. (2026). Економічний суверенітет як інституційна опора структуроутворення у воєнно-повоєнній економіці України. *Економічна теорія*, (1), 35–50. <https://doi.org/10.15407/etet2026.01.035>

Yaremenko, O. (2026). Economic sovereignty as an institutional support for structural formation in Ukraine's military and post-war economy. *Ekon. teor. – Economic Theory*, (1), 35–50. <https://doi.org/10.15407/etet2026.01.035>

© Видавець Державна установа "Інститут економіки та прогнозування Національної академії наук України", 2025.
Стаття відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND 4.0
<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/legalcode.uk>

ECONOMIC SOVEREIGNTY AS AN INSTITUTIONAL SUPPORT FOR STRUCTURAL FORMATION IN UKRAINE'S MILITARY AND POST-WAR ECONOMY

Oleh Yaremenko (v.o.yaremenko@gmail.com) Dr. Econ. Sciences, Prof.; Leading Researcher of the Department of Economic Theory, State Organization "Institute for Economics and Forecasting of the National Academy of Sciences of Ukraine". ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7227-8106>

Economic sovereignty is considered as a value-institutionally determined way of functioning of the national socio-economic system in an uncertain and potentially dangerous environment of global shifts and conflicts. The article shows the danger of reducing a sovereign national state to an ordinary agentive institution, alongside civil society institutions, transnational social movements and international institutions. The author proves the expediency of taking into account the social information content of national identity and national interests as an element of accumulated social wealth.

The national socio-economic identity of the state is characterized as condensed information that reflects the main reactions, conflicts, and ways of survival of people in past eras, the use of which simultaneously expands and limits the space of alternatives of social choice. Ways of using national interests and national identity as a resource of sustainable global growth are proposed. The directions for improving the composite index of global economic sovereignty are substantiated, taking into account the contradictory realities of European integration.

Keywords: economic sovereignty, globalization, identity, institutional support, post-war development, uncertainty, sovereign risks, protectionism.

У жовтневій доповіді МВФ "Перспективи розвитку світової економіки" 2025 року зазначено, що світ адаптується до умов зростаючого *протекціонізму та фрагментації*¹. Щодо Європи, то С. Ніксон пояснює глибину поточної кризи на континенті взаємозв'язком трьох аспектів: геополітичного, економічного та інституційного. Таку кризу, на думку Ніксона, неможливо подолати за допомогою збільшення запозичень або шквалу нових правил із Брюсселя (Nixon, 2025).

У свою чергу, Програма Єврокомісії на 2026 рік розглядає необхідність створення "Комітету з економічного суверенітету" для захисту критичних активів від зовнішнього втручання та укріплення власної наукової бази ЄС. Важливими чинниками захисної місії економічного суверенітету на 2026 рік мають стати цифровий суверенітет, енергетична та сировинна незалежність, торговельний суверенітет².

Такий поворот до пошуків більш глибоких підстав взаємодії та інтеграції для об'єднаної Європи не є випадковим. Безвідповідальність "колективних рішень" вимагає від інституційного середовища сприяння створенню нової суб'єктності як комплементарної сутності інтеграційних наддержавних механізмів. Європа показує, що стандартизація та універсалізація розвитку у сьогоднішньому вигляді впритул наблизилися до межі спадної ефективності.

¹ International Monetary Fund. (2025, October 14). *Global economy in flux, prospects remain dim*. <https://www.imf.org/en/publications/weo/issues/2025/10/14/world-economic-outlook-october-2025>

² European Union (2025, 21 October). *Commission work programme 2026*. <https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/strategy-documents/commiss/>

Для України, яка веде війну за виживання, така оцінка є більш тривожною, ніж для інших країн. Фрагментація світової економіки має для нас два особливо негативні наслідки: можливість небажаної фрагментації системи міжнародної підтримки; можливість обмеження мотивації та ресурсів для підтримки України. Історичний соціально-економічний сенс війни в Україні полягає у відстоюванні економічного суверенітету країни у його різних вимірах з урахуванням історичних завдань, що стоять перед країною.

У Конституції України сказано (ст. 1, ст. 5): "Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава. Носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ. Народ здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування"¹. Згідно з Конституцією України, суверенітет є засадничою ознакою держави. Відсутність суверенітету фактично означає відсутність держави. Саме на суверенітет та його економічний складник має спиратися Україна в процесі воєнного та повоєнного відновлення.

У зарубіжній літературі різні аспекти економічного суверенітету, попри панівний універсалістський дискурс, досліджують авторитетні науковці. Дж. Стігліц обґрунтував значущість суверенітету, трактуючи глобалізацію як певний тягар (2002, 2024). Д. Родрік та С. Волт показали можливість стабільного та широко вигідного світового порядку, який не вимагає значної спільності інтересів та цінностей між державами (*Rodrik & Walt, 2024*). Дж. Айкенберри (*Ikenberry, 2020*), звернув увагу на несумісність деяких підстав ліволіберальної моделі суспільства та кризових тенденцій глобального розвитку, що вимагає відповідних змін в ідеології та принципах функціонування державної влади. Змістовні аспекти суперечливої єдності глобалізації та суверенітету проаналізовано у працях Р. Джелілі (*Jelili, 2025*), Р. Вайринена (*Väyrynen, 2001*), Д. Конвея та М. Хейнена (*Conway & Heijnen, 2017*), С. Фолка (*Volk, 2022*). В Україні глибокі дослідження суперечностей і потенціалу глобалізації та локалізації, питань суверенної ендогенної економічної політики та суверенного реконструктивного розвитку було проведено О. Білорусом (2003), В. Гейцем (2008), А. Гриценком (2010, 2021). Значним кроком у розумінні закономірних внутрішніх суперечностей між глобалізацією та локалізацією й форм їхнього руху стало фундаментальне дослідження, проведене під керівництвом А. Гриценка (2022). Проблеми нейтралізації негативних впливів цінкових шоків зовнішніх ринків на безпеку внутрішнього розвитку економіки України висвітлено в працях С. Корабліна (2017). Фінансовий та грошово-кредитний суверенітет України в контексті глобальної нестабільності та боргового навантаження на економіку досліджуються у роботах Я. Жаліло (2009), Т. Богдан (2018), В. Корнівської (2022). У роботі О. Яременко та В. Корнівської проаналізовано значення формування суверенного платіжного простору в умовах посилення глобальної грошово-кредитної невизначеності (*Яремен-*

¹ Конституція України. (1996, червень 28). Розділ I. Основні засади. Офіційне інтернет-представництво Президента України.

<https://www.president.gov.ua/ua/documents/constitution/konstituciya-ukrayini-rozdil-i>

ко, Корнієвська, 2023). О. Пустовойт всебічно розглянув роль внутрішнього ринку у забезпеченні макроекономічних підстав суверенного розвитку країни (Пустовойт, 2015). Зазначені підходи формують підґрунтям для цілісного аналізу природи економічного суверенітету та для пошуку стабільних опор для повоєнного відновлення економіки України в нестабільному світі.

У широкому сенсі суверенітет розглянуто як спосіб узгодженого та цілісного функціонування національної соціально-економічної системи в умовах невизначеного й потенційно небезпечного середовища (Яременко, 2023). Відновлення попиту на національний суверенітет в середовищі бурхливих глобальних процесів ще десять років тому виглядало б як малоймовірна подія. У ті роки вихід з непередбаченої конфліктності найчастіше пов'язувався з посиленням ролі міжнародних інститутів та поширенням їхніх повноважень, з інтеграційними процесами різного рівня, підвищенням ступеня інституційної солідарності та включенням дедалі ширшого кола суб'єктів у глобальні ланцюжки доданої вартості.

За такого підходу національні інтереси та ідентичність розглядалися не як ресурс стійкого глобального зростання, а як перешкода (елемент трансакційних витрат) на шляху до загального добробуту, що досягається через уніфікацію та стандартизацію соціальних, екологічних, технологічних і правових норм. Наприклад, у праці (Väyrynen, 2001) було представлено розгорнуту аргументацію щодо змісту співвідношення між спільними глобальними вигодами та національним суверенітетом. Ця точка зору базується на поняттях юрисдикції та легітимності. Відповідно до неї у попередні часи суверенні держави визначалися з точки зору їхніх зовнішніх та внутрішніх вимірів як взаємовиключні територіальні юрисдикції. Економічна глобалізація пов'язана з лібералізацією світової економіки, зниженням трансакційних витрат, розвитком комунікаційних технологій та появою транснаціональних соціальних та культурних просторів (Väyrynen, 2001). Це розмило розрив між національними та міжнародними системами та сприяло розпорошенню влади в соціальних мережах. Як наслідок, нереально визначати державний суверенітет як протилежність глобальній системі, оскільки ці явища стали взаємоінтегрованими.

За таких умов, на думку Вяйринена, держави та їхній суверенітет не зникають (навіпаки, вони можуть отримувати нові завдання та ресурси), проте втрачають спроможність здійснювати власну агентну владу так само ефективно, як раніше. Це свідчить про те, що внутрішній вимір державного суверенітету зазнав ґрунтовнішої трансформації, ніж зовнішній, – переважно у контексті втрати повноважень та ресурсів. Частково це пов'язано зі зростанням статусу та поширенням впливу транснаціональних соціальних рухів, які також отримали агентну владу в національних суспільствах. Тому антиглобалістський рух, хоча й не здатний зупинити процес економічної інтеграції, зміг змінити парадигму дискусії про глобалізацію та вплинути на реакцію національних урядів та міжнародних фінансових установ. Таким чином, постулюється безальтернативність глобалізації як процесу незворотної універсалізації. Попри історичну зумовленість етапу суверенної ло-

калізації глобального соціально-економічного простору, майбутнє належить уніфікованому та стандартизованому глобальному світові, у якому значення національного суверенітету поступово втрачатиме свою вагу.

Вразливість такого підходу полягає в тому, що він абсолютизує сьгоднішні тенденції та наративи, включаючи і деякі кон'юнктурні оцінки. Низведення національної держави до рівня пересічної агентної інституції, що діє на рівні з організаціями громадянського суспільства та транснаціональними соціальними рухами, перетворює державний суверенітет та національну ідентичність на факультативні елементи сучасного соціуму. Попри неможливість повної відмови від них сьогодні, ці інструменти потребують модернізації та адаптації до вимог сьогодення.

Актуальність питання суспільної вартості національного суверенітету для Європи у зв'язку з реалізацією Зеленого порядку денного. Побуває думка, що оскільки екологічна криза не має національних кордонів, відособлена позиція окремих держав та політичних сил щодо розподілу витрат на екологізацію економіки прямо перешкоджає узгодженому здійсненню зеленого переходу. Тому раціональне обмеження суверенітету у питаннях стратегії зеленої економіки стає одним із ключових питань існування об'єднаної Європи в майбутньому. Вміння поступатися вузьконаціональними егоїстичними інтересами заради європейської екологічної солідарності перетворюється на дедалі важливіший ціннісний критерій належності до об'єднаної Європи.

Проте водночас поза увагою залишається соціально-інформаційний зміст національної ідентичності та національних інтересів (зокрема й егоїстичних) як складника накопиченого соціального багатства. Ідентичність як концентрована інформація про досвід реакцій, конфліктів, способів виживання людей у минулі епохи, залишається актуальною, оскільки водночас і розширює, і обмежує простір альтернатив суспільного вибору. Така інформація є природною, її не треба нав'язувати. Відмова від цієї інформації неминуче посилює невизначеність розвитку: вона примушує суб'єктів марнувати ресурси на завідомо програшні стратегії, ігноруючи при цьому цілком доступні та надійні варіанти.

Логіко-історичний аналіз дозволяє виокремити дві лінії становлення економічного суверенітету: перша відображає розвиток простору історичного процесу та інструментів влади суверена як носія остаточної відповідальності (Вестфальська система), а друга – розгортання й збагачення акумульованої інформації внутрішніх структур фундаментального рівня під впливом соціально-енергетичного потенціалу, накопиченого впродовж історії. Таким чином, генезис суверенітету розглядатиметься як історія форм, меж та інструментів влади у зовнішньому та внутрішньому просторах держави, а структура – як результат руху від абстрактного до конкретного в усвідомленні ієрархії внутрішніх зв'язків ідентичності суб'єкта.

Економічний суверенітет як актуальний спосіб організації діяльності держави та її інституцій має два аспекти: перший полягає в силі; другий – в свободі вибору загальної стратегії, пріоритетів, цілей та ресурсів. Ці аспекти є взаємопов'язаними, але водночас відрізняються за функціональ-

ним призначенням. Поєднує їх спільна соціальна природа, а розрізняють-ся вони за змістом та характером діяльності.

Силова складова суверенітету визначає масштаб влади держави, а вибір – напрям її застосування. Суверенітет як сила може бути спрямованим на захист, на примус до кооперативної поведінки, а також на руйнацію (знищення). Своєю чергою, суверенітет як вибір охоплює більшість легітимних процедур вибору в країні, визначення позиції щодо міжнародних структур та інститутів, а також діяльність у межах цих інституцій. Це забезпечується професійною дипломатією, міжнародними угодами, використанням послуг міжнародного арбітражу та посередництва.

Суб'єктна структура глобальної системи є її своєрідним вбудованим стабілізатором. Як було досліджено, глобальна система зберігає свою цілісність лише завдяки здатності глобальної економіки транслювати генеральну невизначеність окремим суб'єктам для перетворення її на сукупність суверенних ризиків. Суб'єктно структурована невизначеність – це вже певна визначеність, яка має носія у вигляді суверенних суб'єктів – національних держав. Суверенні рейтинги та суверенні боргові ризики є наочним визнанням споконвічно ризикової складової національного економічного суверенітету. Простір фактичної відповідальності суверенної держави за своє існування у невизначеному середовищі є одночасно і простором відтворення її суб'єктної ідентичності.

Наприклад, простором відтворення американської ідентичності є глобальна геополітична, соціально-економічна та фінансова система. Саме американська ідентичність є найбільш сильною серед інших актуальних ідентичностей епохи глобалізації. Водночас ускладнення та конфліктність глобальної системи дедалі більше перевищують інтегруючий потенціал американської ідентичності з об'єктивних причин, що призводить до деамериканізації глобальної системи з *невизначеними* наслідками. Тобто обрання нової стратегії глобалізації як глобалізації суверенних суб'єктів не може розглядатися як стратегія уникнення ризиків надмірної складності. Надмірна суверенізація глобалізації може спричинити дублювання зусиль, хаотизацію руху ресурсів та відмову від співпраці у сферах, де вона є критично необхідною.

Недооцінка деструктивних та конфліктних тенденцій у зовнішньому просторі є небезпечною як для більшості країн, так і для міжнародної соціально-економічної системи в цілому. Насамперед слід звернути увагу на внутрішні структурні ризики, які несе відмова від національного суверенітету для вразливих країн, а саме: загрозу втрати ідентичності, суб'єктності й державності, а також руйнацію інституційних механізмів. Це може статися або внаслідок раптової катастрофи, або через повільну деградацію.

Наслідком стає втрата адекватних реакцій на шоки як зовнішнього, так і внутрішнього походження. В умовах стихійної деглобалізації цілком реальним результатом браку внутрішнього суверенітету може стати ризик поширення феномену *fail state*. З урахуванням цих міркувань роль економічного суверенітету як *опори* повоєнного відновлення України стає дедалі

більш актуальною. Економічний суверенітет у глобальному невизначеному просторі має стати одним із стратегічних пріоритетів, який надає країні шанс уникнути "ефекту натовпу", коли ймовірність глобальної кризи поступово зростає. З психології мас відомо: натовп у стані панічного порятунку може бути значно небезпечнішим, ніж той, що атакує (Лебон, 2025).

Суттєвим чинником, що впливає на привабливість стратегії суверенної глобалізації є функціональні ризики економічного суверенітету: погіршення якості професійно-діяльного наповнення через системне запізнення організаційних функцій щодо комунікативних технологій стратегії національного розвитку. Це зумовлює зниження якості інтегративної функції суверенітету і десуб'єктивацію. Намагання держави за будь-яку ціну контролювати внутрішнє соціально-економічне та політичне середовище як основу національного суверенітету може породжувати авторитарні тенденції та сприяти штучному обмеженню варіантів національного розвитку. Така опора саме внаслідок своєї надмірної жорсткості може піддатися раптовій руйнації. За аналогією з опором матеріалів, правильно спроектована опора завжди має допуски коливань, за яких вона залишиться цілою.

Суверенітет є суперечливою єдністю двох сторін. Перша – це відносно жорстка та компактна сукупність чітких норм та правил, яка втілює *ідентичність* та залишається незмінною впродовж як мінімум однієї довгої хвилі інституційної еволюції. Друга – професійно-діяльна сторона, яка безпосередньо втілює *суб'єктність* соціально-економічного буття нації: вона реагує на зміни змісту та характеру зовнішнього і внутрішнього середовища, забезпечуючи адекватне позиціонування щодо конкурентів та захист інтересів національного бізнесу і громадянського суспільства.

Ідентичність може бути "сплячою", доки не стикається із загрозами критичного рівня. У такому разі основне навантаження припадає на професійно-діяльну сторону суверенітету, тоді як ідентичність ніби розчинена у повсякденних та довгострокових рішеннях учасників як прихована передумова.

У разі ж виникнення критичних загроз ідентичності зовнішнього або внутрішнього походження активізуються стійкі обмеження та заборони, що корегують поведінку учасників в бік агентської моделі, де держава постає як принципал, що визначає свою волю та інтереси як безумовні для інших. Прикладом такої критичної ситуації може бути загроза суверенного дефолту за державними борговими зобов'язаннями.

Суверенний дефолт може радикально поширювати повноваження кредиторів за рахунок відповідного звуження національних повноважень, включаючи і повноваження щодо інституційних реформ, впритул до найбільш чутливих в аспекті відтворення ідентичності. У цьому разі держава має вжити необхідних заходів фінансового, монетарного та інституційного характеру, щоб запобігти загрозам або максимально пом'якшити "пошкодження" ідентичності, спричинене нав'язуванням реформ в інтересах кредиторів.

Аналіз композитного індексу економічного суверенітету, що обґрунтований Р. Б. Джелілі, показує, як саме слід стратегувати управління економічним суверенітетом в умовах зростаючої глобальної конфліктності та невизначеності. За інших рівних умов критерії збереження та укріплення національного суверенітету мають бути одними з головних у процедурах національного вибору.

У цьому індексі прийнято широке визначення економічного суверенітету, яке охоплює здатність країни самостійно контролювати свої природні ресурси, основні запаси, технології, економічну політику, а також торговельні та промислові рішення (Jelili, 2025). Ця здатність відображає економічну силу країни та її здатність просувати свої національні інтереси. Економічний суверенітет має ключове значення для забезпечення економічної стабільності, сприяння сталому зростанню та глибшої інтеграції в глобальні ланцюги створення вартості. Він ґрунтується на принципах загальнонаціональної безпеки, що охоплює добробут її населення, соціальну згуртованість, справедливість та безперервність надання основних послуг.

Ця концептуальна структура визначає три ключові виміри (Jelili, 2025):

Проактивний компонент. Він у розгорнутому вигляді показує зміст суверенітету як сили. Цей вимір розглядає економічний суверенітет як динамічне та стійке прагнення, а не як оборонну позицію. Він наголошує на здатності нації протистояти зовнішнім шокам, адаптуватися до змін, використовувати можливості та впроваджувати інновації. Економічний суверенітет пов'язаний з економічною потужністю, показниками якої є інноваційний потенціал, диверсифікований складний експорт та стабільна виробнича база. Ці атрибути підкреслюють політику та інструменти, які держава може використовувати, щоб залишатися конкурентоспроможною на світовому рівні та досягати своїх цілей.

Захисний компонент. Асоціюючись з національною незалежністю, цей вимір зосереджується на захисті здатності країни вільно досягати своїх цілей розвитку. Він охоплює:

- монетарний суверенітет (автономію в управлінні грошово-кредитною політикою);
- фінансовий суверенітет (контроль над державними фінансами, попри зовнішній тиск або борг);
- продовольчий суверенітет (забезпечення доступу до достатньої їжі, що відповідає національним традиціям харчування).

Разом ці елементи мають вирішальне значення для збереження автономії нації та пом'якшення зовнішньої вразливості.

Компонент процвітання. На думку Р. Джелілі, кінцевою метою економічного суверенітету є забезпечення національного процвітання через стимулювання зростання, конкурентоспроможність та стійкість, а також через захист вітчизняної промисловості та робочих місць. Цей багатовимірний аспект надає пріоритет ефективному управлінню, вільному підприємництву та покращенню якості життя як критичним показникам економічного, соціального та політичного благополуччя.

Цей композитний індекс підкреслює взаємодію між стійкістю, автономією та процвітанням як основними стовпами економічного суверенітету. Водночас запропонований підхід не є беззаперечним. Він, наприклад, не враховує суперечливого впливу достатньо жорстких обмежень для країн-членів ЄС та повної відсутності власної грошово-кредитної політики в країнах Єврозони, що жодним чином не завадило їм посісти високі позиції в рейтингу за цим індексом.

Повернення національного суверенітету (як форми існування національної ідентичності) у науковий та практичний обіг як цілком гідної інституційної конструкції не варто вважати черговим кон'юнктурним гаслом, особливо за умов відновлення де-факто відвертих протекціоністських практик основними суб'єктами глобальної економіки. Раціональнішим підходом є оновлення його інституційного статусу у контексті завдань глобальної стратегії *управління складністю*.

Як було показано в одній із попередніх робіт автора (Яременко, 2017), швидке збільшення кількості суб'єктів світової економіки, яке було обумовлено цілою низкою соціально-інституційних, геополітичних та технологічних зрушень, породило на межі тисячоліть ефекти деструктивного ускладнення. Сенс цього процесу полягає в тому, що складність системи як кількість можливих та фактичних взаємозалежностей її елементів є (у потенціалі) факторіальною функцією кількості її суб'єктів – $N!$. Наприклад, якщо кількість суверенних держав за останні 70 років збільшилася у три рази, і кожна з них містить більше ніж три додаткових суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності, то загальна кількість суб'єктів могла зрости у 10 разів. На перший погляд, це не є критичним. Однак $10!$ дорівнює **3 628 800**. Якщо ми для більшої реалістичності радикально знизимо цю оцінку, наприклад, на чотири порядки, то все одно складність системи зростає у триста разів.

Водночас спонтанне отримання виокремленими елементами системи атрибутів суб'єктності (насамперед шляхом примушення до раціонального вибору) випереджало їх реальний інформаційно-інтерпретаційний потенціал.

Спроба впорядковувати таку надмірну складність за допомогою інституційних інтегративних механізмів індустріальної епохи була приреченою, оскільки, збурюючи впливи, джерелом яких була діяльність неінституціолізованих квазі-суб'єктів, заповнювали інформаційні канали шумами, які не ідентифікувалися як значуща інформація. Єдине, що утримувало таких квазі-суб'єктів у глобальному просторі, це наявність ресурсу, який через брак адекватних інститутів міг стати іммобілізованим.

Для нейтралізації ризику іммобілізації глобальних ресурсів необхідно було знайти якийсь ерзац органічного інституційного порядку глобальної співпраці та глобальної конкуренції. Виникла рефлекторна реакція найбільш впливових глобальних акторів у вигляді переходу на спрощену модель глобального порядку за формулою "світ, заснований на правилах". Однак вона ігнорувала деструктивну складність глобального світу, оскільки той, хто писав правила, і був арбітром щодо їх виконання.

Деструктивне ускладнення доповнилося деструктивним спрощенням. Той, хто працював "за правилами", отримав доступ до ресурсів квазі-суб'єктів, або ресурсів тих суб'єктів, які ще спробували працювати "за інститутами". Але відносність правил є взаємною: правила виконуються лише у тому випадку, коли вони відповідають ситуації. Жертвами дотримання правил можуть стати й ті, хто ці правила створив.

Саймон Ніксон (*Nixon*, 2025), трактуючи "пастку правил", зазначає, що торговельні угоди за ситуативними правилами залишаються вразливими до сукупності дестабілізуючих факторів: торговельних війн, посилення експортних обмежень, прагнення країн, що розвиваються, збільшити свою частку в ланцюгах доданої вартості та фактичної відсутності функціонуючого механізму врегулювання спорів у Світовій організації торгівлі.

У зовнішній політиці президента Дональда Трампа забезпечення доступу американських компаній до критично важливої мінеральної сировини є пріоритетним під гаслом "Америка понад усе". Натомість європейські компанії, обмежені жорсткими екологічними правилами, соціальними та управлінськими стандартами, а також занепокоєнням щодо політичної стабільності та верховенства права, майже не представлені у ланцюгах постачання цієї сировини. Чи спроможна за цих умов Європа розробити геополітичні та промислові стратегії, щоб конкурувати у світовому порядку, що визначається гострим суперництвом? Поширення конфліктних механізмів вирішення спорів витісняє усталені правила й інститути з глобального простору. Це актуалізує необхідність пошуку нових регуляторних форматів, чия інформаційна та інституційна компетенція, попри меншу амбітність, була б адекватною складності та конфліктності сучасного глобального соціального та ресурсно-технологічного середовища.

На роль такої інстанції може претендувати національна держава як одна з найбільш укорінених соціальних структур, що є історично-природним способом зняття невизначеності життєдіяльності людей та їх груп. Держава, суверенітет якої визнається і всередині країни, й у зовнішньому середовищі, забезпечує відтворення ідентичності на засадах національного інтересу у мінливих умовах соціального та технологічного розвитку. Це і є первинне зняття невизначеності.

Економічний суверенітет України як опора воєнно-повоєнного відновлення є сукупністю норм, правил та інституцій, що спрямовують діяльність держави та суб'єктів господарювання на відтворення ідентичності на засадах національного інтересу. Він характеризується стійкістю в економічному просторі-часі, що мінімізує невизначеність під час вибору стратегічних пріоритетів, ресурсів, цілей та завдань. Це передбачає готовність держави брати на себе ризики у мінливому глобальному просторі та нести відповідальність за наслідки прийнятих рішень. Саме сталість критеріїв, переваг та обмежень у просторі-часі надає суверенітету атрибут опори, яка, хоча й не є абсолютно нерухомою і незмінною, сприймається як чіткий орієнтир для інших учасників ринку, включаючи і суверенних суб'єктів глобального простору.

Від кількості та ваги міжнародних суб'єктів, що сприймають Україну як реального суверенного партнера та конкурента, залежить як потреба в економічному суверенітеті, так і ризики включення у глобальний розподіл статусів, технологій та ресурсів. Фактичну ефективність використання національного економічного суверенітету можна оцінити через співвідношення зведеного показника якості національних інститутів та їхню конкурентоспроможність (рейтингів економічної свободи, *Doing Business*, міжнародної конкурентоспроможності) та рейтингу економічного суверенітету (за методикою Р. Б. Джелілі). Якщо рейтинг інституційного розвитку перевищує рейтинг суверенітету, це свідчить про ефективне використання соціально-економічного потенціалу держави у зовнішньому просторі. Натомість, якщо інституційні рейтинги є нижчими за рейтинг суверенітету, країна потребує реформ для приведення якості інститутів до значень, що відповідають високому потенціалу суверенітету.

Стрімкі технологічні, інституційні та структурні зміни в економічних механізмах актуалізують пошук сталих основ економічної суб'єктності. Вона є фундаментальним базисом ставлення людини та суспільства до умов життєдіяльності через відтворення соціальних зв'язків. Історично сформована державно-політична форма структурування суспільства дає змогу зберігати ці зв'язки тривалий час. Це забезпечує передачу фундаментальної інформації новим поколінням у середовищі невизначеності, яку можна подолати лише шляхом інтеграції окремих чинників ризику до системи ключових умов розвитку.

З природних причин суб'єкт може існувати у ворожому та висококонкурентному середовищі, сприймаючи його як цілісну систему. Завдяки такому сприйняттю (за інших рівних умов) виживають більш широкі спільноти. Це створює своєрідний ефект масштабу, який зумовлює поділ праці. Як і класичний економічний ефект масштабу, він має верхню межу ефективності, яка виникає внаслідок внутрішньої невизначеності: браку звичних ресурсів, конфліктів, падіння рівня внутрішньої довіри. Шанс на збереження у невизначеному природно-соціальному просторі мають спільноти зі сталою соціальною ієрархією, яка оптимізує трансакційні витрати їх існування та функціонування завдяки механізмам внутрішньої довіри. У формі держави цілісність соціуму представлена як у просторі, так і у часі.

Передумовою досягнення порогового значення внутрішньої довіри є усталена подібність норм емпатії, ставлення до ризику та спільні критерії розпізнавання "свій – чужий". Це вказує на існування соціальної сутності глибшого порядку, ніж держава чи колективна суб'єктність. Такою сутністю є ідентичність – сукупність сталих обмежень, очікувань, стимулів, мотивів участі людини у соціальних взаємодіях. Хоча набір фундаментальних чинників соціальної активності є загальним для людства, пропорції їх розподілу різняться залежно від соціуму. Диференціація людства за ознаками соціальної ідентичності розгортається у формі "тягаря суб'єктності" – обов'язковості національно-державного устрою, його формування та прийняття. Це перетворює державу на базову форму соціальності як такої.

Економічний суверенітет держави, у певному сенсі, є *силовою конструкцією* у структурному устрою світової економіки. Завдяки системі економічних суверенітетів розкид можливих/доступних траєкторій руху світової економіки укладається у простір суверенних прав та суверенної відповідальності окремих суб'єктів. З одного боку, це призводить до зростання трансакційних витрат із забезпечення цілісності глобальної системи, а з іншого боку – до зниження невизначеності її життєдіяльності.

Вимоги до структурної та функціональної стійкості економічного суверенітету впливають із його особливої місії: допомагати національній економіці та світовому господарству витримувати цілісність функцій в умовах дестабілізуючих впливів нестійкого та невизначеного середовища. Це означає, що економічний суверенітет виявляється як відрахування з максимально досяжної ефективності (за доступних технологій та ресурсів) використання сукупного потенціалу. Це призводить до періодичного виникнення ідей щодо звуження сфери економічного суверенітету на користь повноважень міжнародних інститутів. Наприклад, Міжнародний валютний фонд час від часу скаржиться на брак повноважень у забезпеченні умов фінансової стійкості світової економіки шляхом уніфікації бюджетно-фінансових умов співпраці суверенних країн з МВФ. При цьому ігнорується важливість розпорошення ризиків між суверенними економіками у процесі функціонування дедалі складнішої системи міжнародної кооперації та конкуренції.

Ризикова складова середовища економічного суверенітету обумовлює необхідність запасів: ресурсів, стійкості, змінності, – тобто усього того, що не використовується у звичайному режимі функціонування, і водночас дає змогу зберігати структурно-функціональну цілісність системи у разі виникнення розривів та шоків.

В умовах достатнього рівня ринкової довіри до фінансових інструментів глобального ринку запаси суверенних суб'єктів можуть мати форму ліквідних активів (гроші та фондові активи), які в будь-який момент часу перетворюються на необхідний неліквідний ресурс у виробничій та споживчій формах. Перевага ліквідних форм запасу обумовлена дуже низькими витратами їх зберігання і можливостями ринкового маневру. Але за умов підвищеної конфліктності та невизначеності фінансового середовища на перший план можуть виходити ризики володіння ліквідними активами, які породжуються втратами інституційної довіри. Це неминуче призводитиме до зниження ефективності глобальної співпраці та сприятиме виникненню альтернативних форм кооперації у рамках так званих мега-регіонів. Для таких форм кооперації характерні більш низькі ризики, що досягається ціною нижчої ефективності.

Висновки

Суверенітет як опора забезпечує оптимальну міцність інституційної конструкції національної економіки. Саме він визначає граничні відхилення ключових параметрів господарської системи (абсолютний та відносний рівень боргу, внесок зовнішнього боргу в економічне зростання та його струк-

туру, національний контроль над розвитком та надійністю фінансової інфраструктури, стан платіжного балансу) за необхідності реагувати на дестабілізуючі впливи глобального середовища, зберігаючи водночас структурно-функціональну єдність елементів системи. Результатом є певний баланс зовнішнього та внутрішнього у критеріях та інструментах державного регулювання економіки на основі відтворення ідентичності та первинності національних інтересів.

Тому сьогодні доцільно розглядати суверенітет як міру загального і особливого у контексті суб'єктності національного та глобального розвитку, перспективи якого сьогодні є невизначеними. В умовах зовнішньої та внутрішньої невизначеності воєнно-повоєнного розвитку України зростає попит на дієві інструменти пошуку зон визначеності економічного розвитку. Суверенітет як спосіб функціонування національної соціально-економічної системи у мінливому середовищі може бути таким інструментом – за умови його усвідомленого та узгодженого застосування з іншими інструментами. У такому разі може бути забезпечено виконання структуроутворюючої функції економічного суверенітету України як опори воєнно-повоєнного відновлення.

З точки зору актуальних завдань держави діяльнісний зміст суверенітету в контексті цілепокладання воєнно-повоєнного розвитку України є найбільш важливим. Пряме реформування державних органів сьогодні не на часі, тому що вимагає додаткових зусиль з відстоювання наших позицій перед зовнішніми кредиторами. Доцільніше зробити центром тяжіння національну бюрократію та всезагальні підстави інститутів суверенної держави.

Суверенітет як інструмент внутрішньої довіри є основою ендогенного розвитку економіки. Держава має спиратися на актуальну взаємообумовленість національного суверенітету та специфічних активів економіки: технологічних, науково-освітніх, територіально-структурних. За таких умов трансакційні витрати внутрішнього ринку будуть нижчими для національного виробника, ніж для іноземних конкурентів. Це дасть змогу використовувати специфічні активи як структуроутворюючий чинник економічного розвитку України. Водночас посилюватиметься роль специфічних активів економіки у зміцненні національної конкурентоспроможності.

Критерії економічного суверенітету визначають межі оптимальної відкритості національної економіки. Інституційний протекціонізм має розглядатися як цивілізована альтернатива інструментам прямого агресивного протекціонізму, яка не викликає жорстких зустрічних дій з боку конкурентів і партнерів. Стратегія інституційного розвитку має бути модернізована з урахуванням перспектив посилення зовнішньої конкуренції. У такий спосіб економічний суверенітет забезпечить основу для позиціонування країни у глобальних ланцюжках доданої вартості.

Економічний суверенітет посідає важливе місце у системі чинників інституційної рівноваги, оскільки визначає динамічний баланс зовнішнього та внутрішнього у критеріях вибору змісту й інтенсивності реформ. Суверенна країна вирішує питання інституційно-функціональних компромісів у

взаємодії з кредиторами, боржниками, інвесторами з позицій національного інтересу, що не потребує обов'язкового декларування. Наступним завданням інституціоналізації економічного суверенітету України має стати створення інституційної екосистеми суверенних соціально-економічних ризиків, яка включатиме інструменти моніторингу стану суверенітету, заходи з невідкладної адаптації норм та стандартів, а також пріоритетні напрями реформування економіки.

Моніторинг суверенних соціально-економічних ризиків має спрямовуватися на виявлення та подолання інституційних розривів, що здатні спровокувати хаотизацію та конфлікти. Оновлення суверенітету є умовою його збереження.

Національна суверенна держава та її економічний суверенітет мають на меті запобігти ризикам глобальної десуб'єктивації та хаотизації сучасної цивілізації, що виникають унаслідок стрімких технологічних та інституційних змін, неконтрольованих ефектів ціннісного змішування в умовах масової міграції. Беручи участь в інтегративних процесах і твердо стоячи на позиціях національної держави та економічного суверенітету, Україна виконує свою частку завдань глобального переходу.

Література

1. Білорус, О. Г. (2003). *Економічна система глобалізму*. КНЕУ.
2. Богдан, Т. П. (2018). Координація фінансової політики та механізм обмеження державного боргу й дефіциту. *Фінанси України*, (3), 24-42.
3. Гриценко, А. А. (2010). Глобальна криза як форма сучасної соціально-економічної динаміки. *Економіка України*, (4), 37-46.
4. Гриценко, А. А. (ред.) (2022). *Економічні суперечності глобалізації та локалізації в умовах гібридної війни та післявоєнної реконструкції*. НАН України, ДУ "Інститут економіки та прогнозування НАН України". <https://ief.org.ua/publication/monohrafii/2022/ekonomichni-superechnosti-hlobalizacii-ta-lokalizacii-v-umovakh-hibrydnoi-viyny-ta-pisljavoennoi-rekonstrukcii/>
5. Кораблін, С. О. (2017). *Макроекономічна динаміка України: пастка сировинних ринків*. НАН України, ДУ "Ін-т екон. та прогнозув. НАН України". <https://ief.org.ua/publication/monohrafii/2017/makroekonomichna-dynamika-ukrainy-pastka-syrovynnykh-rynkiv/>
6. Корнівська, В. О. (2022). Українська воєнна криза як частина глибинного світового трансформаційного процесу: фінансові механізми стабілізації та відновлення. *Проблеми економіки*, (2), 22-31. <https://doi.org/10.32983/2222-0712-2022-2-22-31/>
7. Лебон, Г. (2024). *Психологія натовпу*. Арій.
8. Геєць, В. М., & Мазаракі, А. А. (Ред.) (2008). *Пріоритети національного економічного розвитку в контексті глобалізаційних викликів: у 2 ч.* Київський національний торговельно-економічний університет.
9. Пустовойт, О. В. (2015). Політика розвитку внутрішнього ринку та угода про асоціацію Україна – ЄС: спільність і суперечність завдань. *Економіка і прогнозування*, (1), 49-63. <https://doi.org/10.15407/eip2015.01.049/>
10. Стігліц, Дж. (2003). *Глобалізація та її тягар*. Видавничий дім "Києво-Могилянська академія".
11. Геєць, В. М., Семиноженко, В. П., & Кваснюк, Б. Є. (Ред.) (2007). *Стратегічні виклики XXI століття суспільству та економіці України*: в 3 т. Фенікс.
12. Гриценко, А. А. (Ред.) (2021). *Формування інституційної архітектури інформативно-мережевої економіки*. НАН України, ДУ "Інститут економіки та прогнозування НАН України". <https://ief.org.ua/publication/monohrafii/2021/formuvannja-instyuciynoi-arkhitektoniky-informacijno-merezhevoi-ekonomiky/>

13. Яременко О. Л. (2017). Глобальні дисбаланси та новий протекціонізм: інституційна гіпотеза. *Економіка України*, (5-6), 106-122.
14. Яременко, О., & Корнівська, В. (2023). Можливості гармонізації платіжного простору України: інституційний аспект. *Економіка України*, 66(5(738)), 51–65. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2023.05.051>
15. Яременко, О. (2023). Ідентичність та суверенітет в системі інституційних ресурсів національно укоріненого економічного розвитку України. *Економічна теорія*, (3), 71–83. <https://doi.org/10.15407/etet2023.03.071>
16. Conway, D., & Heynen, N. (2017). *Globalization's contradictions. geographies of discipline, destruction and transformation*. Routledge. <https://library.oapen.org/bitstream/handle/20.500.12657/24236/1005895.pdf> (Original work published 2006)
17. Nixon, S. (2025, June). Europe's future hinges on greater unity. *Finance & Development*. International Monetary Fund. <https://www.imf.org/en/publications/fandd/issues/2025/06/point-of-view-europes-future-hinges-on-greater-unity-simon-nixon>
18. Ikenberry, G. J. (2020). *A world safe for democracy: Liberal internationalism and the crises of global order*. Yale University Press. <https://doi.org/10.12987/9780300256093>
19. Rodrik, D. (2011). *The globalization paradox: Why global markets, states, and democracy can't coexist*. Oxford University Press.
20. Rodrik, D. & Walt, S. (2024). How to construct a new global order. *Oxford Review of Economic Policy*, 40(2), 256–268. <https://doi.org/10.1093/oxrep/gra011>
21. Stiglitz, J. E. (2002). *Globalization and its discontents*. W.W. Norton & Company.
22. Stiglitz, J. E. (2024). *The road to freedom: Economics and the good society*. W.W. Norton & Company.
23. Väyrynen, R. (2001, August). Sovereignty, globalization and transnational social movements. *International Relations of the Asia-Pacific*, 1(2), 227–246. <https://doi.org/10.1093/irap/1.2.227>
24. Volk, C. (2022). The problem of sovereignty in globalized times. *Law, Culture and the Humanities*, 18(3), 716-738. <https://doi.org/10.1177/1743872119828010/>

References

1. Bilorus, O. H. (2003). *The economic system of globalism*. KNEU [in Ukrainian].
2. Bohdan, T. (2018). Coordination of fiscal policy and the mechanism for limiting public debt and deficit. *Ukraine's finances*, (3), 24-42.
3. Grytsenko, A. (2010). Global crisis as a form of modern socio-economic dynamics. *Economy of Ukraine*, (4), 37–46. [in Ukrainian].
4. Grytsenko, A.A. (Ed.). (2022). *Economic contradictions of globalization and localization in the conditions of hybrid war and post-war reconstruction*. National Academy of Sciences of Ukraine, SO "Institute for Economics and Forecasting of the NAS of Ukraine". <https://ief.org.ua/publication/monohrafi/2022/ekonomichni-superechnosti-hlobalizacii-ta-lokalizacii-v-umovakh-hibrydnoi-viyny-ta-pislijavoennoi-rekonstrukcii/> [in Ukrainian].
5. Korablin, S.O. (2017). *Macroeconomic dynamics of Ukraine: the trap of commodity markets*. NAS of Ukraine, SO "Institute for Economics and Forecasting of NAS of Ukraine". [in Ukrainian].
6. Kornivska, V. O. (2022). The Ukrainian War Crisis as Part of the Deep Global Transformational Process: Financial Mechanisms of Stabilization and Recovery. *Problems of the Economy*, (2), 22-31. <https://doi.org/10.32983/2222-0712-2022-2-22-31>
7. Lebon, G. (2024). *Psykhohohiia natovpu* [Crowd psychology]. Arii. [in Ukrainian].
8. Heyets, V. M., & Mazaraki, A. A. (Eds.) (2008). *Priorities of national economic development in the context of globalization challenges*. (Vol. 2). Kyiv National University of Trade and Economics. [in Ukrainian].
9. Pustovoit, O. (2015). The policy of development of the domestic market and EU-Ukraine Association Agreement: common and contradicting objectives. *Ekonom. prognosuvannâ*, (1), 49-63. <https://doi.org/10.15407/eip2015.01.049/> [in Ukrainian].

10. Stiglitz, J. E. (2003). *Hlobalizatsiia ta yii tiahar* [Globalization and its discontents]. Kyiv-Mohyla Academy Publishing House [in Ukrainian].
11. Heyets, V. M., Semynozhenko, V. P., & Kvasniuk, B. Ye. (Eds.) (2007). *Strategic challenges of the 21st century for the society and economy of Ukraine*. Feniks [in Ukrainian].
12. Grytsenko, A.A. (Ed.). (2021). *Formation of the institutional architectonics in an information-and-network economy*. National Academy of Sciences of Ukraine, SO "Institute for Economics and Forecasting of the NAS of Ukraine", State Educational and Scientific Institution "Academy of Financial Management". <https://ief.org.ua/publication/monohrafi/2021/formuvannja-instytuciynoi-arkhitektoniky-informaciyno-merezhevoi-ekonomiky/> [in Ukrainian].
13. Yaremenko, O. (2017). Global Imbalances and New Protectionism: An Institutional Hypothesis. *Economy of Ukraine*, (5-6), 106-122.
14. Yaremenko, O., & Kornivska, V. (2023). Possibilities for harmonization of Ukraine's payment space: institutional aspect. *Economy of Ukraine*, 66(5(738)), 51–65. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2023.05.051/> [in Ukrainian].
15. Yaremenko, O. (2023). Identity and sovereignty in the system of institutional resources of the nationally rooted economic development of Ukraine of Ukraine. *Ekon. teor. – Economic Theory*, (3), 71-83. <https://doi.org/10.15407/etet2023.03.071> [in Ukrainian].
16. Conway, D., & Heynen, N. (2017). *Globalization's contradictions. geographies of discipline, destruction and transformation*. Routledge. <https://library.oapen.org/bitstream/handle/20.500.12657/24236/1005895.pdf> (Original work published 2006)
17. Nixon, S. (2025, June). Europe's future hinges on greater unity. *Finance & Development*. International Monetary Fund. <https://www.imf.org/en/publications/fandd/issues/2025/06/point-of-view-europes-future-hinges-on-greater-unity-simon-nixon>
18. Ikenberry, G. J. (2020). *A world safe for democracy: Liberal internationalism and the crises of global order*. Yale University Press. <https://doi.org/10.12987/9780300256093>
19. Rodrik, D. (2011). *The globalization paradox: Why global markets, states, and democracy can't coexist*. Oxford University Press.
20. Rodrik, D. & Walt, S. (2024). How to construct a new global order. *Oxford Review of Economic Policy*, 40(2), 256–268. <https://doi.org/10.1093/oxrep/grae011>
21. Stiglitz, J. E. (2002). *Globalization and its discontents*. W.W. Norton & Company.
22. Stiglitz, J. E. (2024). *The road to freedom: Economics and the good society*. W.W. Norton & Company.
23. Väyrynen, R. (2001, August). Sovereignty, globalization and transnational social movements. *International Relations of the Asia-Pacific*, 1(2), 227–246. <https://doi.org/10.1093/irap/1.2.227>
24. Volk, C. (2022). The problem of sovereignty in globalized times. *Law, Culture and the Humanities*, 18(3), 716-738. <https://doi.org/10.1177/1743872119828010/>

Надійшло до редакції / Received – 3 лютого 2026 року / February 3, 2026
 Прорецензовано / Reviewed – 19 лютого 2026 року / February 19, 2026
 Підписано до друку / Signed to print – 27 березня 2026 року / March 27, 2026